

Irena Moreino

Księga Terra Mariana – wybitne zwierciadło historii i przedmiot badań

Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media nr 1 (24), 7-27

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY I KOMUNIKATY

Irena Moreino

Latvijas Nacionālā bibliotēka
e-mail: irena.moreino@lnb.lv

Księga *Terra Mariana* – wybitne zwierciadło historii i przedmiot badań

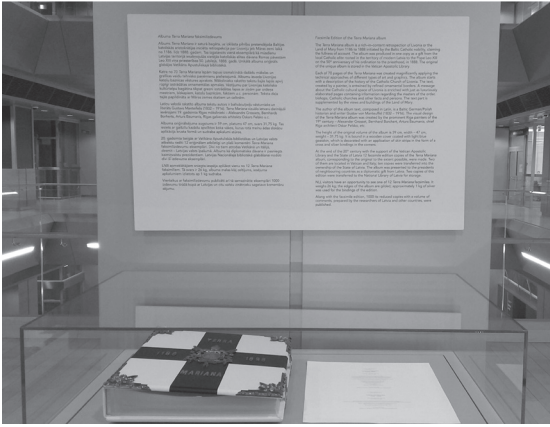
Abstrakt: W artykule omówiono album *Terra Mariana. 1186–1888*, sporządzony w jednym egzemplarzu i przekazany papieżowi Leonowi XIII przez polsko-niemiecką szlachtę bałtycką. Album ten jest źródłem informacji i artystyczną opowieścią o historii chrześcijaństwa w Liwonii, a szczególnie w Inflantach Polskich. Znaczną część artykułu poświęcono twórcom książki, przede wszystkim Gustawowi Manteufflowi. Zaprezentowano także sylwetki inicjatorów wydania faksymilowego w XXI w., które wraz z księgą naukowych komentarzy stanowi niezaprzeczalną wartość dla historii i księgoznawstwa Łotwy. Powołano się na wspólną historię Łotwy i Polski oraz przedstawiono omawiane dzieło jako przedmiot dalszych badań.

Słowa kluczowe: Historia chrześcijaństwa. Inflanty Polskie. Księgoznawstwo. Leon XIII. Liwonia. Manteuffel Gustaw. *Terra Mariana. 1186–1888*

Wprowadzenie

Będąc na Łotwie, warto odwiedzić Łotewską Bibliotekę Narodową (Latvijas Nacionālā bibliotēka), w nawiązaniu do legendy nazywaną tzw. Zamkiem Światła. Wśród innych dzieł znajduje się tu unikatowa księga *Terra Mariana. 1186–1888* (w szklanej witrynie na półpiętrze, naprzeciwko Centrum Informacji, które nosi imię papieża Jana Pawła II). Jest to wybitne wydanie faksymilowe, a oryginał od początku jego powstania (1888) do dziś jest przechowywany w Bibliotece Watykańskiej. *Terra Mariana* (Ziemia Marii) została sporządzona w jednym egzemplarzu jako prezent od szlachty bałtyckiej dla ówczesnego papieża Leona XIII, z okazji złotego jubileuszu jego kapłaństwa. Album ten poświęcony jest historii krajów bałtyckich, czyli dawnej Liwonii (łac. Terra Mariana),

obejmującej tereny dzisiejszej Łotwy i Estonii. To opowieść o historii chrześcijaństwa i rozwoju Kościoła katolickiego na przestrzeni prawie siedmiu wieków, o zamkach dawnej Liwonii, ruinach, herbach słynnych rodów, zawierająca również odbitki monet, opisy kościołów i ołtarzy. Ze względu na formę artystyczną i prezentowaną informację historyczną nie można jej porównać z żadną inną pracą dotyczącą historii Łotwy (i Liwonii), a więc raczej należy przyznać historykowi Henrichowi Somsovi, który stwierdził, iż nie ma drugiego takiego wydania w kulturalnej przestrzeni bałtyckiej (Levāns, 2013, s. 44).

Fot. 1. Szklana gabłota z faksymile albumu *Terra Mariana. 1186–1888* w gmachu Łotewskiej Biblioteki Narodowej

Źródło: Fot. I. Moreino.

Równocześnie trzeba podkreślić znaczenie znakomicie wykonanej kopii, czyli faksymile, przybliżającej społeczeństwu wartości (w każdym znaczeniu tego słowa), jakie niesie ze sobą oryginał. Tym bardziej, że faksymilowany album jest niezwykle zbliżony do oryginału, a dopełniająca go księga komentarzy staje się nową wartością w bibliologii i historiografii Łotwy.

Proces tworzenia oryginału albumu – od idei do realizacji *Terra Mariana* – uroczysty prezent w kontekście politycznych i administracyjnych zjawisk drugiej połowy XIX w.

Ten unikatowy dokument powstał w wyniku długiego i skomplikowanego procesu, w którym uczestniczyli historycy, malarze, architekci i badacze kultury. Jest to także, zgodnie z koncepcją historyka

Andriša Levānsa, „historyczna retrospekcja na temat szczególnych relacji niemieckich i polskich rodów rycerstwa bałtyckiego z Kościołem rzymskokatolickim” (Levāns, 2013, s. 44), która w równym stopniu była związana z historią narodów bałtyckich mieszkających na terenie dawnej Liwonii (w historiografii polskiej częściej zwanej Inflantami Polskimi) i z poszukiwaniem tożsamości bałtyckiej.

Album przede wszystkim stanowił dar arystokracji bałtyckiej dla papieża Leona XIII, będący wyrazem głębokiego szacunku. Jednocześnie powodem jego powstania mogła być chęć umocnienia związków Liwonii z Watykanem i podkreślenia roli Kościoła rzymskokatolickiego oraz znaczenia wiary katolickiej. Można ten zamysł traktować także jako ukryty protest kulturalno-religijny oraz polityczny przeciwko panującej władzy i religii prawosławnej.

Druga połowa XIX w. to czas, kiedy tereny Łotwy, Litwy i Estonii znajdowały się pod panowaniem Rosji i były objęte rusyfikacją, która umocniła się po załamaniu polskiego powstania w 1863 r. W 1865 r. językiem urzędowym w administracji i sądach stał się rosyjski. Rusyfikacji podlegało także szkolnictwo. „Język rosyjski stał się wykładowym, język polski zaś przedmiotem nadobowiązkowym, a tym bardziej – nauczaniem po rosyjsku” – tak opowiada o tym okresie polski historyk Jerzy Zdrada (2005, s. 528). Te przemiany dotyczyły również języka łotewskiego, który, według reguł szkół elementarnych guberni bałtyckich, od 1882 r. został prawie usunięty z systemu szkolnictwa.

Dla kultury i księgoznawstwa Łatgalii¹ sytuacja stała się szczególnie trudna w 1864 r., kiedy ukazem carskiej Rosji w guberni witebskiej wprowadzono zakaz druku wydawnictw łatgalskich składanych z czionką łacińską. Zakaz ten trwał 40 lat, aż do 1904 r. Karano nie tylko za drukowanie książek, ale nawet za ich posiadanie. Jedynie Kościół, książki religijne i narodowe tradycje kultury pomogły zachować tożsamość narodową (łatgalską i w ogóle łotewską) (Priede, 2013, s. 16).

Księża katolicy zostali odsunięci od nauczania w szkołach elementarnych, pilnie nadzorowano seminaria duchowne, nad całym duchowieństwem rozciągnięto kuratelę policyjną, zakazano opuszczania diecezji. Duchowieństwo katolickie było traktowane jako środowisko wrogie państwu rosyjskiemu, a zwłaszcza Cerkwi prawosławnej – pisze J. Zdrada (2005).

¹ Łatgalia to region wschodniej Łotwy na północnym wschodzie od Dźwiny. Od wieków obszar ten zamieszkiwany jest przez przedstawicieli różnych narodowości. Dawni Łatgalowie to jedno z plemion Bałtów. Odegrali dużą rolę w etnogenezie Łotyszy. Współcześnie to grupa etniczna w obrębie narodu łotewskiego.

Podejmowano próby rozbicia spójności Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim i Inflantach Polskich (Zdrada, 2005, s. 531). Stosowane przez Imperium Rosyjskie środki represji wobec Kościoła oraz rusyfikacja narodów bałtyckich (m.in. Łotyszy, Polaków, Estończyków) nasiliły się za panowania cara Aleksandra III (1881–1894). Z czasem stosunki pomiędzy Watykanem a Imperium Rosyjskim uległy poprawie: podpisano umowę, zgodnie z którą wyznaczono nowych biskupów, rozszerzono ich funkcje, rozpoczęto rozmowy o akredytacji carskich posłów w Watykanie (Soms, 2013, s. 9).

W tej sytuacji album *Terra Mariana* można traktować jako poważny akt polityczny, swego rodzaju manifest dawnych rodów niemiecko-bałtyckich na Inflantach, będący wyrazem dążenia ku wartościom europejskim – wbrew przymusowym regułom carskiej Rosji – a także do poprawy i dalszego umocnienia stosunków z Watykanem (Levāns, 2013, s. 46). Dzięki niemu zaistniała możliwość ukazania szerokiej społeczności przynależności religijno-kulturalnej niemiecko-polskiej arystokracji, a wraz z nią tożsamości bałtyckiej. Ten wyjątkowy podarunek dla papieża, napisany w głównej mierze w „języku sztuki”, miał być świadectwem konkretnej epoki historycznej.

Papież Leon XIII – niekwestionowana osobowość swoich czasów

Ważną postacią na arenie społeczno-politycznej drugiej połowy XIX w. był Leon XIII (1810–1903), znany w historii jako najdłużej służący Kościołowi papież. Był on świadkiem zmian politycznych, rozwoju i kształtowania się nowoczesnych państw, formowania nacji i nowych tożsamości narodowych, a także różnych ideologii politycznych (Levāns, 2013, s. 45).

Vincenzo Gioacchino Pecci (późniejszy papież Leon XIII) urodził się w 1810 r. 31 grudnia 1837 r. przyjął święcenia kapłańskie, w 1853 r. został kardynałem, a 25 lat później koronowanym papieżem. W historiografii światowej Leona XIII uznaje się za wybitną postać, działającą na gruncie politycznym i społecznym, odznaczającą się ogromną odpowiedzialnością przed Bogiem i Kościołem oraz przepelnioną wiarą w ideały miłości bliźniego (Levāns, 2013, s. 45). W 1883 r. otworzył Tajne Archiwa Watykanu, umożliwiając dostęp do nich wszystkim naukowcom, niezależnie od wyznania (Hukers, 2013, s. 17). Zasłynął m.in. jako papież robotników, wrażliwy na kwestie socjalne. Uważał, że państwo ma obowiązek pomagać w osiągnięciu wspólnego dobrobytu,

z odpowiednią zapłatą za pracę, a obowiązkiem robotników jest uczciwe podejście do wykonywania pracy. Mówił też o prawie robotników do tworzenia związków zawodowych. Swe poglądy wyraził w encyklice *Rerum novarum* (1891), w której przedstawił zasady katolickiej nauki społecznej (Priede, 2013, s. 13; Levāns, 2013, s. 45). Znany jako papież pokoju, otwarty na dialog, przestrzegał zasad sprawiedliwości, co było istotne dla współczesnego prawa międzynarodowego. Podejmował ideę rozwoju Kościoła katolickiego w duchu ekumenizmu, marząc o wspólnocie wszystkich chrześcijan na świecie. Na przełomie XIX i XX w. poświęcił ludzkość Najświętszemu Sercu Jezusa. Jest też nazywany papieżem różańca (opublikował 12 encyklik różańcowych); uważał go za ważną modlitwę poświęconą Matce Bożej. Podczas jego pontyfikatu założono 248 diecezji na całym świecie.

W 1888 r. papież Leon XIII uroczyście obchodził rocznicę pięćdziesięciolecia kapłaństwa. Był już wtedy autorytetem moralnym, znanym i szanowanym na całym świecie, a przedstawiciele różnych krajów podczas oficjalnych wizyt w Watykanie okazywali mu szacunek, składając piękne i cenne dary. Dary te wystawiono do publicznego oglądania, opisano w ówczesnej prasie, a później przekazano do kolekcji Muzeów Watykańskich i Biblioteki Watykańskiej jako dziedzictwo kultury. Oryginał albumu *Terra Mariana* znajduje się właśnie w Bibliotece Watykańskiej.

Bez wątplenia był on [Leon XIII – przyp. I.M.] jednym z najbardziej znaczących papieży nowej ery, którego zasługą jest właśnie wzrost znaczenia Kościoła rzymskokatolickiego, a szczególnie Stolicy Apostolskiej na świecie w II połowie XIX wieku. Znaczenie to wyrażało się zarówno w polityce międzynarodowej, jak i w myśli społecznej – pisze o papieżu i jego epoce historyk Kościoła Andris Priede. (2013, s. 13–15)

[...] właśnie dzięki tym cechom i znaczeniu nie tylko elita polityczna państw świata, ale również przedstawiciele różnych warstw społecznych, jak niemiecko-polska bałtycka arystokracja katolicka, w osobie Leona XIII szukały sojusznika i wsparcia dla Kościoła. (Levāns, 2013, s. 46)

A księga *Terra Mariana. 1186–1888* jest tego świadectwem.

Inicjatorka idei – hrabina Maria Przeździecka

Pisząc o powstaniu albumu *Terra Mariana. 1186–1888*, trzeba zaznaczyć wkład polskiej hrabiny Marii Przeździeckiej w jego powstanie. Była ona pomysłodawczynią edycji, ponosząc dużą część kosztów wydania. Urodziła się 13 listopada 1823 r. w Postawach na Wileńszczyźnie jako córka Konstantego Tyzenhauza², pułkownika armii Księstwa Warszawskiego. Pochodziła ze starego rodu baronów bałtycko-niemieckich von Tiesenhausen, lecz była ściśle związana z arystokracją polską (Soms, 2013, s. 8). Odebrała staranne wychowanie; rysunku, muzyki i ornitologii uczył ją ojciec. Angażując prywatnych nauczycieli, kształciła się później w zakresie rysunku w Rzymie i Neapolu, lubiła kopiować dzieła dawnych mistrzów, przyjaźniła się z artystami. W 1842 r. wyszła za mąż za Aleksandra Przeździeckiego (1814–1871), znanego polskiego naukowca i literata. Wraz z mężem zajmowała się działalnością dobroczynną, kontynuowała ją też po śmierci męża. Zasłynęła jako malarka, filantropka oraz fundatorka wielu kościołów, pomników architektury i sztuki (Biernacki).

Jej miłość do sztuki oraz zrozumienie roli kultury w życiu społecznym i politycznym miały wpływ na urzeczywistnienie idei powstania albumu i jego sfinansowanie. Wydanie dzieła kosztowało około 11 500 rubli rosyjskich, a dużą część tych środków przekazała właśnie hrabina Przeździecka, co z dzisiejszego punktu widzenia można traktować jako bezinteresowną pomoc lub, w szerszym znaczeniu, formę mecenatu kultury, sztuki, nauki, imprez (Soms, 2013, s. 9). Chociaż przedsięwzięcia Przeździeckiej nie są powszechnie znane na Łotwie, to ze względu na jej historyczną rolę w powstaniu *Terra Mariana* oraz działalność dobroczynną, wraz z hrabinami: Zofią Zamoyską, Aleksandrą Potocką, Hortensją Małachowską, Różą Kronenberg i Emilią Błoch, należy ją zaliczyć do grona najbardziej wybitnych kobiet mecenasów w historii Polski (Soms, 2013, s. 9). Mecenat M. Przeździeckiej na Łotwie wymaga dalszych badań, ale z pewnością zajmuje ona czołowe miejsce w historii tego typu aktywności (Levāns, 2013, s. 45). Napotykać trudności ze strony władz, starała się o budowę kościoła w rodzinnych Postawach. Z jej inicjatywy ukończono m.in. budowę kościoła w Rakiszkach na Litwie, rozpoczętą przez jej brata Rajnolda Tyzenhauza (sprowadziła tam m.in. rzeźbioną w drewnie ambonę z Brukseli za

² Pierwszym przedstawicielem rodu von Tiesenhausen w krajach bałtyckich w XIII w. był Engelbert Tyzenhauzen, a członkowie tej rodziny mieli wiele majątków na terenach, które obecnie należą do Łotwy, Litwy i Białorusi (Soms, 2013, s. 8).

30 000 franków). Ufundowała trzy kościoły katolickie w Warszawie: św. Aleksandra, Wszystkich Świętych i Świętych Apostołów Piotra i Pawła na Koszykach, przy którym wzniosła kaplicę mającą służyć za rodzinny grobowiec Przeździeckich. Tu została pochowana w 1890 r. Po II wojnie światowej, w czasie budowy dzisiejszego kościoła św. Barbary, trumny rodziny Przeździeckich przeniesiono na Cmentarz Bródnowski (Biernacki).

M. Przeździecka sfinansowała również budowę kaplicy na nowym cmentarzu św. Michała w Rydze (rysunek prezentujący kaplicę znajduje się na 22. stronie *Terra Mariana*). W 1884 r. podarowała katedrze Domskiej (Rigas Doms) dwa witraże, które znajdują się w kaplicy św. Anny, zwanej też kaplicą Niewiast. Pierwszy z nich przedstawia historię rodu Tyzenhauzów – od jej pierwszego przedstawiciela, Engelberta Tyzenhauzena, do ostatniego gospodarza Rakiszków, Johana Przeździeckiego, wnuka M. Przeździeckiej. Drugi witraż poświęcono biskupowi Albertowi, założycielowi katedry Domskiej.

Inną świątynią ufundowaną przez M. Przeździecką był kościół Chrztu Świętego w Rydze, zaprojektowany przez Gustawa Wernera³ (Soms, 2013, s. 9), któremu hrabina powierzyła ważną misję polityczną – pośrednika między carską Rosją a Watykanem, aby w jej imieniu podarował album papieżowi Leonowi XIII (nie mogła go wręczyć osobiście z powodu złego stanu zdrowia). Wkrótce po przekazaniu daru papież odznaczył G. Wernera Orderem św. Grzegorza za zasługi, a w stosownym dokumencie podkreślił udział „naszej ulubionej córki Chrystusowej hrabiny M. Przeździeckiej w tworzeniu tego daru” (Soms, 2013, s. 9).

Główny patron realizacji albumu – badacz historii Gustaw Manteuffel

Największy wkład w przygotowanie książki *Terra Mariana* miał baron Gustaw Manteuffel, badacz historii krajów bałtyckich, a szczególnie północno-wschodnich terenów Liwonii (Inflantów Polskich, czyli obecnej Łatgalii), o zainteresowaniach historycznych, krajoznawczych, etnograficznych, literackich i folklorystycznych, związanych z narodami bałtyckimi. Ponadto wybitny historyk sztuki, znawca architektury, świetnie orientujący się nawet w takich zagadnieniach, jak pochodzenie i charakterystyka materiałów budowlanych (Zajas, 2007, s. IX).

³ Gustaw Werner brał także udział w pracach przy budowie kościoła w Rakiszkach na Litwie.

Urodził się w 1832 r. w Łatgalii, w rodzinnym majątku Drycany, w powiecie rzeżyckim. Wywodził się ze starego niemieckiego arystokratycznego rodu Manteufflów. Jego rodzina niewiele wcześniej przeszła na katolicyzm, odebrał zatem wychowanie głęboko katolickie, co miało wpływ na jego późniejsze poglądy, w tym na antyniemiecką krytykę protestantyzmu (Zajas, 2007, s. VIII, IX).

Pierwsze nauki pobierał w domu, później kształcił się w niemieckim gimnazjum w Mitawie (obecnie Jełgawa), a od 1852 do 1859 r. studiował w Dorpacie nauki państwowo-prawne, uzyskując dyplom magistra. Mimo braku wykształcenia historycznego był autorem wielu opracowań dotyczących regionu bałtyckiego, w tym Polski (Zajas, 2007, s. IX). Gromadził dokumenty w języku polskim i niemieckim oraz w dialekcie łatgalskim⁴. Od lat sześćdziesiątych XIX do początku XX w. w wydawnictwach w Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Lwowie, Wilnie, Dorpacie i Rydze opublikowano około 350 materiałów autorstwa G. Manteuffla (Soms, 2013, s. 11). Wśród jego najważniejszych prac można wymienić *Polnisch Livland* (Ryga 1869) oraz *Inflanty Polskie* (Poznań 1879). Od początku lat osiemdziesiątych XIX w. szerzył wiedzę o Inflantach Polskich, sporządzając hasła dotyczące tematyki inflanckiej do *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego* (118 pozycji) oraz do *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej* (47 pozycji). Współpracował z „Kwartalnikiem Historycznym”, recenzując polsko- i niemieckojęzyczne publikacje związane z Inflantami. Niektóre artykuły wydawał jako odrębne publikacje krajoznawcze, np. *Lucyn w Inflantach*, *Zamek Krzyżbork w guberni witebskiej*, *Kraśław w Inflantach polskich* (Zajas, 2007, s. VIII). Zdobywszy wykształcenie muzyczne, zafascynował się pieśniami ludowymi chłopów łatgalskich; zbiór tych pieśni został wydany w książce *Z ziemi pagórków leśnych, z ziemi łąk zielonych: książka zbiorowa poświęcona pamięci Adama Mickiewicza w stuletnią rocznicę jego urodzin 1798–1898* (Warszawa 1899). W dialekcie łatgalskim publikował także historie biblijne, modlitwy i pieśni religijne, kalendarzyki, a nawet postanowienia prawne dotyczące uwłaszczenia chłopów w przekładzie łotewskim (Zajas, 2007, s. IX).

W 1892 r. ukończył dzieło o znacznej wartości historycznej – *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich), Estonii z Ozylią, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej*. Z różnych powodów nie zostało ono wydane (opublikowano

⁴ Dialekt języka łotewskiego używany w Łatgalii w piśmiennictwie i mowie codziennej. Obecnie użytkownicy języka łatgalskiego to przede wszystkim ludność wiejska Łatgalii.

jedynie fragmenty), lecz zachowało się w rękopisie i kopiach (Zajas, 2007, s. XI). Ukazało się drukiem dopiero w 2006 r. w Krakowie dzięki staraniom polskiego literaturoznawcy i kulturoznawcy Krzysztofa Zajasa. „Zapomniany historyk nieistniejącej krainy” – tak pisał on o G. Manteufflu. K. Zajas, podobnie jak G. Manteuffel, nie będąc zawodowym historykiem, zajął się badaniem wielokulturowości dawnych północno-wschodnich kresów Rzeczypospolitej, czyli Inflant Polskich, oraz badaniem historycznego dziedzictwa autora *Zarysów z dziejów krain dawnych...* (Krzysztof Zajas).

Według historyka H. Somsa to właśnie dlatego hrabina Przeździecka zaoferowała G. Manteufflowi udział w tworzeniu *Terra Mariana. 1186–1888* (Soms, 2013, s. 11; Levāns, 2013, s. 45). Jako kontynuator jej idei gorliwie patronował całemu procesowi tworzenia albumu, trwającemu 22 miesiące. Opracował koncepcję artystyczną i tematyczną, zakładając że „podstawą powinna być historia bałtyckiej arystokracji katolickiej na przestrzeni 700 lat”. Wniósł także spory wkład finansowy, kiedy M. Przeździecka z różnych powodów nie mogła dalej udzielać wsparcia (Levāns, 2013, s. 45).

Dla wielu historiografów „nie jest Manteuffel wygodny”, bo „wpisując się w historię kilku narodów i kultur, do żadnej z nich nie należy bez reszty”. Między innymi tak oceniają go historiografowie niemieccy, gdyż „pisał sporo w języku niemieckim, ale głównie po to, by zwalczać germanofilskie tendencje wśród tamtejszych historyków, chwalił natomiast w recenzjach te publikacje, które podkreślały autonomiczny charakter kultury łotewskiej ziemi” (Zajas, 2007, s. XII–XIII). Cały życiorys G. Manteuffla to w jakiejś mierze poszukiwanie własnej tożsamości. Przez wiele lat na jego nagrobku w rodzinnych Drycanach widniał napis mówiący o „przyjacielu Łotyszy”, a w 2006 r. została umieszczona płyta z polskim opisem: „Miejsce wiecznego spoczynku Gustawa Manteuffla 1832–1916, wybitnego historyka, prawnika, etnografa” (Zajas, 2007, s. XIV). W 2016 r. minęła setna rocznica jego śmierci. Bez wątplenia można o nim mówić jako o polskim i łotewskim pisarzu i badaczu, którego wkład w rozwój historii, kultury i krajoznawstwa Łatgalii i całej Łotwy jest ogromny i na pewno wymaga dalszych badań naukowych.

Artystyczna i historyczna zawartość albumu

Album *Terra Mariana. 1186–1888* został ofiarowany papieżowi 4 sierpnia 1889 r., stanowiąc ukoronowanie pracy G. Manteuffla i będąc

dowodem jego erudycji, doświadczenia życiowego, wiedzy historycznej, znajomości zagadnień etnograficznych i krajoznawczych, poglądów estetyczno-artystycznych oraz świadomości chrześcijańskiej. Realizacja tego unikatowego wydania to przede wszystkim efekt współpracy wielu ówczesnych artystów, architektów i rzemieślników oraz wyraz ich estetycznych poglądów i umiejętności.

Dzieło, wydane w formacie $59 \times 47,5$ cm, oprawione jest w jasną koźlącą skórę i ozdobione srebrnymi okuciami. Potężna księga waży 35 kg. Okładkę zdobi duża aplikacja z czarnej skóry z symbolem krzyża Zakonu Krzyżackiego, który symbolicznie kojarzy się z Liwonią. Pośrodku widnieje herb papieża Leona XIII z pozłacanego srebra. Nad i pod herbem srebrnymi literami zapisano pionowo tytuł *Terra Mariana*, co w przekładzie z łacińskiego oznacza „Ziemia Marii” (po łotewsku *Māras zeme*), a poziomo, po lewej i prawej stronie, znajdują się daty: 1186 – rok założenia pierwszego biskupstwa na Łotwie w Ikskul (Ikšķile) i 1888 – rok złotego jubileuszu kapłaństwa papieża Leona XIII (Soms, Kaminska, Baltiņš, Levāns, 2013, s. 56–57).

Projekt okładki przygotowano na podstawie szkicu architekta Maksza Szerwińskiego, a wykonał ją introligator Kristof Haffelberg we własnym warsztacie, o czym świadczy nadpis złotymi literami na tylnej stronie okładki. Natomiast srebrna oprawa powstała w warsztacie jubilerskim Erika Baksteda w Rydze (Kaminska, 2013, s. 28).

Ten bibliofilski majstersztyk stworzony w jednym egzemplarzu to kodeks zawierający 70 oddzielnych kart, z których każda jest wykonana ze specjalnego papieru o wymiarach $57,3 \times 44,7$ cm, z wykorzystaniem różnych technik plastycznych: malarstwa akwarelowego, rysunku tuszem i sepją, a także grafiki drukowanej, przez naklejenie na powierzchnię strony przykładów prac ksylograficznych, litografii oraz żelazorytu (Soms, Kaminska, Baltiņš, Levāns, 2013, s. 57). Zawiera bogaty materiał historyczny dotyczący dawnej Liwonii, zgodnie z koncepcją G. Manteuffla ukazujący romantyczną przeszłość i nadzieje zaszczerpienia jej ideałów we współczesnym społeczeństwie. Z tego powodu G. Manteuffel spotkał się z zarzutami, że album jest wyidealizowany. Zamieszczono w nim bogaty materiał graficzny: ilustracje przedstawiające zamki i ruiny zamkowe, kościoły, ołtarze i nagrobki, herby dawnych rodów szlacheckich, biskupów i arcybiskupów, przedmioty liturgiczne, pieczęcie biskupów, klasztorne i prywatne, a także wizerunki dawnych srebrnych i złotych monet (Levāns, 2013, s. 45).

Każdą stronę wykonano jako odrębne dzieło, a wszystkie razem tworzą spójną całość – tematycznie uporządkowaną opowieść historycz-

ną o dawnej Liwonii. Liwonia, czyli Ziemia Marii, w ujęciu geograficznym złożona z wielu krain, miała, według G. Manteuffla, stworzyć w świadomości ludzi obraz wspólnej przestrzeni historyczno-kulturalnej z zachodnioeuropejskimi, katolickimi korzeniami, wbrew władzy rosyjskiej. Nadzorując prace nad albumem, zwracał on uwagę na wszystkie artystyczne szczegóły. Był też autorem tekstów informacyjnych w języku łacińskim, wydrukowanych gotycką czcionką. Pragnął podkreślić duchową bliskość z Kościołem rzymskokatolickim, Stolicą Apostolską, a także pozostać poza konkretną przestrzenią językową.

Fot. 2. Karta z albumu *Terra Mariana*. 1186–1888 prezentująca mapę historycznego terytorium Ziemi Marii (Liwonii)

Źródło: Fot. I. Moreino.

Album podzielono na dwie części: tekstową i ilustracyjną. Dla formatu kart stosowany jest łaciński termin *in folio*, używany w tradycji wydawnictw źródeł historycznych, a ponumerowano je cyframi arab-

skimi. Na stronach od 1 do 38 w większości znajdują się teksty w języku łacińskim w artystycznej oprawie, z kolorowymi ornamentami, rysunkami kościołów, ołtarzy, zamków, biskupów, postaci historycznych i alegorycznych itp. Natomiast na stronach od 39 do 70 dominują ilustracje oraz krótkie teksty w języku łacińskim jako nadpisy i podpisy pod ilustracjami prezentującymi krajobrazy, herby, zamki i inne elementy kompozycyjne (Kaminska, 2013, s. 28).

Na stronie tytułowej zamieszczono uroczystą dedykację dla papieża Leona XIII:

Najświętszemu Ojcu Papieżowi Leonowi XIII w uroczystość obchodów pięćdziesięciolecia pontyfikatu, które od pierwszych kalend stycznia 1888 roku z radością i uciechą są świętowane aż po sam brzeg Morza Szwabskiego/Bałtyckiego, obraz tej Ziemi Maryi, z należącymi do niej okręgami Liwonii, Estonii, Kurlandii, Semigalii, Stolicy Apostolskiej pokorni i wierni synowie wciąż jeszcze pod sztandarem Świętej Maryi Panny nieugięcie służący, a największej uniżoności przekazują jako dar dla Boga,

a pod nią podpis autora kompozycji, drukarza Aleksandra Grosseta (Soms, Kaminska, Baltiņš, Levāns, 2013, s. 58).

Fot. 3. Karta z albumu *Terra Mariana. 1186–1888* zawierająca uroczysty list gratulacyjny do papieża Leona XIII z okazji złotego jubileuszu kapłaństwa
Źródło: Fot. I. Moreino.

Teksty na kolejnych stronach zostały ułożone tematycznie i zawierają opisy: historii bałtyckich terenów Zakonu Krzyżackiego, historii biskupstwa Liwonii (od pierwszego biskupa Meinarda do rozdziału i likwidacji biskupstwa w 1789 r.), kościołów Liwonii, zamków, ruin do lat osiemdziesiątych XIX w., tj. do czasu przygotowania albumu (Soms, Kaminska, Baltiņš, Levāns, 2013, s. 62–312).

Na stronie 2 znajduje się ilustracja ukazująca nagrobny pomnik biskupa inflanckiego Meinarda, o którym pisał G. Manteuffel w książce *Notatki o dziejach wiary rzymsko-katolickiej*, opierając się na kronice Henryka Liwońskiego, zwanego Łotyszem:

Mnich ten, znany pod nazwiskiem Mejnarda, słusznie jest uważany za apostoła krajów inflanckich. Zamieszkał on pomiędzy Liwami, osłonięty opieką coraz częściej przybywających tutaj chrześcijan – katolików, już to kupców, już to rzemieślników i osadników, którzy niebawem stale się tu nad brzegami Dźwiny osiedli. Przy ich pomocy założył Mejnard pierwsze kościoły w Ikskul i Kirchhołmie, niedaleko od dzisiejszej Rygi i przez swoje gorliwe apostołstwo potrafił zwrócić lud [...] na drogę prawdy ewangelicznej. (Manteuffel, 1902, s. 3–4)

Na kolejnych stronach zamieszczono laudację dla papieża Leona XIII i świadectwo pokory katolickiej szlachty (Soms, Kaminska, Baltiņš, Levāns, 2013, s. 66–74). Następnie teksty opisujące działalność biskupa ryskiego Alberta, założenie Zakonu Kawalerów Mieczowych, przyjęcie wiary chrześcijańskiej, utworzenie Inflant Polskich w 1660 r. na terytorium dzisiejszej Łatgalii i Księstwa Inflanckiego z rezydencją w Dyneburgu (1677 r.), działalność biskupów, zakładanie nowych parafii i kościołów, postaci, np. mistrzów Zakonu Krzyżackiego, przedstawicieli rodów polsko-inflanckiej szlachty katolickiej wraz z herbami ich rodów (Soms, Kaminska, Baltiņš, Levāns, 2013, s. 76–185).

W albumie zaprezentowano wiele rysunków herbów i sztandarów z opisami rodowodów szlachty krzyżacko-rycerskiej na kresach inflanckich, co stanowi odzwierciedlenie genealogicznych i heraldycznych zainteresowań G. Manteuffla (Zajas, 2007, s. X). Materiały na temat postaci historycznych: biskupów, mistrzów, rycerzy, przedstawicieli rodów szlacheckich zbierano w drodze kwerend w archiwach. W *Terra Mariana* można także znaleźć kilka świadectw heraldycznych rodu Przeździeckich–Tyzenhauzów oraz rodu G. Manteuffela. Pojawiają się elementy heraldyki: herby, korony i inne (Hukers, 2013, s. 19).

Strony ilustracyjne (od 39 do 70), z rysunkami zamków, kościołów, klasztorów, miast, krajobrazów itd., zawierają też ich krótkie opisy. Zaprezentowano m.in. katedrę Domską i kościół Matki Boskiej Bolesnej w Rydze. Warto dodać, że G. Manteuffel w książce *Notatki o dziejach wiary rzymsko-katolickiej* tak pisał o tym ostatnim kościele: „wymurowany został ten rzymsko-katolicki kościół parafialny dla wszystkich katolików tak miejscowych jak zamiejskowych i podróżnych z jakiej bądź przyczyny znajdujących się w Rydze”. W książce tej przedstawił zresztą dokładnie wszystkie kościoły w Rydze na przestrzeni siedmiu wieków (Manteuffel, 1902, s. 48).

Inne rysunki ukazują kościoły współcześnie znajdujące się na terenach Estonii i Łotwy (w Dyneburgu, Jełgawie, Koknese, Dundadze, Kandawie, Dobele i innych miastach). Na stronie 55 zamieszczono ilustrację zamku w Prelach i katedry w Agłonie. Obecnie jest to bazylika, w której corocznie 15 sierpnia obchodzona jest uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, gromadząca pielgrzymów z całego świata. W 1993 r. bazylikę agłońską odwiedził ówczesny papież Jan Paweł II.

Kilka stron poświęcono Dyneburgowi (łot. Daugavpils) – stolicy Księstwa Inflanckiego, oraz kościołom okręgu dyneburgskiego. Na stronie 54 umieszczono informacje o Krasławiu⁵, ważnym centrum duchowym Inflanckich, związanym z hrabiowskim rodem Platerów. O jednym z jego przedstawicieli tak pisał G. Manteuffel w *Zarysach z krajów inflanckich*:

Trwalej ustalił swą pamięć Konstanty Ludwik Plater w rodzinnym Krasławiu, wystawiając tam w latach 1755–1767 obszerny kościół w stylu włoskim, mający kiedyś zostać katedrą biskupów inflanckich, oraz gmach dla seminarium diecezjalnego, na które już od roku 1711 przygotował zasoby były dziedzic dóbr krasławskich, a ówczesny biskup inflancki Teodor z Ludyngshauzów – Wolff. Miał tu rezydować sufragan inflancki, a dla niego fundusz był zapewniony zapisami szlachty rycerskiej [...] (Manteuffel, 2007, s. 193)

Na ostatniej, 70 stronie albumu znajduje się mapa dawnej Liwonii z „rzymskokatolickimi nazwami powiatów i innych tworów admini-

⁵ Krasław – rodzinne miasto Autorki artykułu, ze wspaniałym pomnikiem architektury – kościołem św. Ludwika i słynną kaplicą św. Donata męczennika, gdzie co rok w każdą pierwszą niedzielę lipca odbywa się wielka uroczystość liturgiczna, także w języku polskim. W mieście działa również szkoła kształcąca w języku polskim.

stracyjnych”, wykonana przez kartografa Karla Hempela oraz drukarza A. Grosseta (Soms, Kaminska, Baltiņš, Levāns, 2013, s. 314).

W przygotowaniu *Terra Mariana. 1186–1888* uczestniczyło grono znanych i mniej znanych artystów, architektów i drukarzy, których do współpracy zaprosił G. Manteuffel. Każdy z nich wniósł swój indywidualny wkład, co czyni ten album tak ciekawym. Jak stwierdza historyk sztuki Ruta Kaminska, stanowi on dowód ogromnego zaangażowania ryskich wydawców, malarzy i architektów, którzy odebrali wykształcenie w Rydze lub Peterburgu, np. Artura Baumanisa (1867–1904), pierwszego malarza łotewskiego z akademickim wykształceniem, który w czasie powstawania dzieła miał dopiero 21 lat. R. Kaminska zrekonstruowała skład ryskich artystów, podkreślając rolę twórców oprawy i kart. Byli to: malarz Bernhard Borchert (1863–1945), architekci Oskar Felsko (1848–1921) i jego brat Karl Felsko (1844–1919), Gwido Czarnocki (1845–1897) i Antoni Porczyński (1860–?) oraz wspomniany już właściciel drukarni A. Grosset (1858–1919), który za pracę nad przygotowaniem dzieła otrzymał pamiątkowy medal od papieża (Kaminska, 2013, s. 28–29).

Po raz pierwszy album pokazano w Rydze na wystawie malarstwa akwarelowego, zorganizowanej przez Towarzystwo Wspierania Sztuki w listopadzie 1888 r. Cieszył się on wówczas wielką popularnością wśród wielbicieli sztuki (Levāns, 2013, s. 47).

Podkreślając wartość naukową dzieła w historiografii Łotwy, nie można nie wspomnieć o jego znaczeniu dla historii sztuki, ponieważ jest ono przykładem postrzegania historii poprzez artefakty sztuki w różnych ich postaciach i rodzajach.

Historia odrodzenia oryginału w wydaniu faksymilowym

Przygotowanie faksymilowego wydania *Terra Mariana* w 2014 r., po upływie ponad stu lat od opublikowania oryginału, można potraktować jak drugie narodzenie dzieła. W tym czasie ukazało się drukiem tylko raz, w 1903 r. Zastosowano wówczas metodę autotypii, która umożliwiła reprodukcję folii kolorowych jako czarno-białych. W porównaniu z oryginałem album ten jest dwukrotnie mniejszy (30 × 20 cm). Między reprodukcjami znajdują się strony z cienkiego papieru z opisami w języku niemieckim, na opracowanie których zgodził się G. Manteuffel. Kopię wydano w Rydze w drukarni A. Grosseta, a w tworzeniu jej wizualnego kształtu uczestniczyli rysicy artyści: A. Grosset, B. Borchert, K. Felsko, A. Baumanis oraz główny architekt Rygi O. Felsko. Ze względu na

niewielki nakład (dokładna liczba nie jest znana) reprodukcja należy do rzadkości bibliofilskich (Barkovska, 2009).

Odtąd przez wiele lat nie poruszano kwestii powtórnego wydania albumu, przechowywanego w Bibliotece Watykańskiej. Z czasem jednak pojawiły się takie koncepcje. Najpierw chęć wydania *Terra Mariana* wyrazili historycy łotewscy mieszkający na emigracji na Zachodzie. W 1960 r. w Niemczech powołano Instytut Badań Historii i Kultury Łatgalii (Latgaļu pētniecības institūts). Po odzyskaniu niepodległości przez Łotwę w 1991 r., na Uniwersytecie Dyneburskim (Daugavpils Universitāte) założono Instytut Badań Łatgalii (Latgales pētniecības institūts). Kontynuowano w nim tradycje emigracyjne, wymieniano doświadczenia w zakresie promocji kultury, literatury i historii Łatgalii. W 1992 r. w Rzeżycy (Rēzekne) odbył się pierwszy światowy kongres łatgalski, w którym brało udział wielu kapłanów z Watykanu, m.in. kierownik Sekcji Łotewskiej Radia Watykańskiego, Stanisław Kuczyński (1913–2008). Podał on dokładne informacje na temat wartości i treści *Terra Mariana*. Dzięki temu pracownicy Uniwersytetu Dyneburskiego i Instytutu Badań Łatgalii zwrócili uwagę na wartość albumu jako źródła historycznego. Na początku XXI w. rozpoczęły się systematyczne badania dotyczące historii i okoliczności powstania dzieła, ważniejszych postaci i ich roli w jego tworzeniu oraz wartości artystycznej. Pierwszymi inicjatorami idei współczesnego wydania byli historycy Uniwersytetu Dyneburskiego: Henrich Soms i Genowefa Barkovska. W wyniku długich rozmów z przedstawicielami Watykanu podjęto wspólną decyzję o przygotowaniu wydania faksymilowego (Levāns, 2013, s. 46). Towarzyszyły temu inne ważne wydarzenia: 8 listopada 2000 r. został zawarty konkordat między Stolicą Apostolską a Republiką Łotewską (Rudevskis, 2006, s. 1), a 30 grudnia 2004 r. Ministerstwo Kultury Republiki Łotewskiej (Latvijas Kultūras ministrija) wydało Rozporządzenie nr 184 dotyczące przygotowania i finansowania projektu *Terra Mariana*. Realizację tego przedsięwzięcia powierzono Bibliotece Narodowej Łotwy (Latvijas Nacionālā bibliotēka), która miała zawrzeć umowę z Biblioteką Watykańską i objąć patronat nad przygotowaniem komentarzy naukowych.

22 maja 2007 r. dyrektor Biblioteki, Andris Vilks, i minister spraw zagranicznych Łotwy, Artis Pabriks, podpisali historyczną umowę z Biblioteką Watykańską i włoskim wydawnictwem w Modenie w sprawie wydania faksymilowego *Terra Mariana*. Umowa dotyczyła tłumaczenia tekstów oraz przygotowania komentarzy naukowych w językach łotewskim, polskim, niemieckim, angielskim i łacińskim (ten ostatni jest oficjalnym językiem Kościoła Rzymskokatolickiego i Państwa Watykańskiego) (Barkovska, 2009, s. 72–76). Jak stwierdza łotewski historyk

Aleksandrs Ivanovs: „położono fundamenty pod pierwszy w łotewskiej kulturze akademickiej projekt pomiędzy Biblioteką Narodową Łotwy a Biblioteką Watykańską, który niewątpliwie posiada ogromne społeczne znaczenie dla współczesności” (Levāns, 2013, s. 46)⁶. O owocnej współpracy piszą także we wstępnej części książki komentarzy wiceprefekt Biblioteki Watykańskiej, Ambrogio M. Piazzoni, i dyrektor Biblioteki Narodowej, A. Vilks.

W 2009 r. w Modenie opublikowano 12 faksymiliów (z których 10 przekazano Łotwie) i 1000 egzemplarzy zmniejszonego formatu (A4). W latach 2011–2013 pozyskano sponsorów do finansowania projektu, a do przygotowania komentarzy powołano znanych łotewskich naukowców. W marcu 2014 r. ukazało się 1000 książek z komentarzami (Barkovska, 2009, s. 72–76).

Księga komentarzy przedstawia wartość naukową istotną dla tożsamości społecznej i dla indywidualnego odbiorcy zainteresowanego dawnymi ziemiami bałtyckimi. Artykuły wstępne dotyczą pogłębionych badań naukowych. W tym miejscu należy podkreślić rolę przytaczanego wielokrotnie historyka H. Somsa – przybliżył on motywację powstania albumu w 1888 r., opisał sylwetki osób pracujących przy jego powstawaniu, szczególnie G. Manteuffla (o czym pisze też K. Zajas). Ważne informacje zawarli w artykułach następujący autorzy: Bernd Ulrich Hucker, Aleksandrs Ivanovs i Anti Selart – odpowiednio na temat roli albumu w historiografii Bałtyku i Europy, Łotwy i Estonii (Levāns, 2013, s. 46). Esencję badań dotyczących wartości artystycznych i poglądów estetycznych ludzi tamtej epoki zawiera artykuł R. Kaminskiej. Ogólny komentarz *Aspekty poszukiwania bałtyckiej tożsamości katolickiej* oraz podsumowanie artykułów wstępnych autorstwa historyka Andrisa Levānsa opublikowano w językach: łotewskim, polskim, niemieckim, angielskim, estońskim. Oddzielne komentarze dla każdej strony kodeksu opracowano w języku łotewskim (ich autorami są: H. Soms, R. Kaminska, J. Baltiņš i A. Levāns), a krótkie opisy pod ilustracjami przygotowano w pięciu językach.

Zgodnie z Rozporządzeniem Gabinetu Ministrów Łotwy z 30 lipca 2013 r. dwa faksymilia przekazano do Biblioteki Narodowej Łotwy, po jednym do Uniwersytetu Łotewskiego (Latvijas Universitāte) z okazji

⁶ Trzeba również podkreślić zasługi naukowców Uniwersytetu Dyneburskiego, którzy podjęli kwestię możliwości wydania faksymiliów; Biblioteki Narodowej Łotwy, szczególnie jej dyrektora Andrisa Vilksa w nadzorowaniu całego procesu; arcybiskupa Zbigniewa Stankiewicza jako tłumacza i pośrednika w komunikacji z Watykanem; Ministerstwa Kultury; Ministerstwa Spraw Zagranicznych Łotwy oraz wielu innych osób i instytucji, bez których ponowna edycja *Terra Mariana* nie byłaby możliwa.

jubileuszu jego dziewięćdziesięciopięcioletnia, do Uniwersytetu Dyneburskiego, archidiecezji Kościoła Rzymskokatolickiego w Rydze i diecezji rezekneńsko-agłońskiej, oraz ofiarowano jako dar dyplomatyczny prezydentom Estonii, Polski, Litwy i Niemiec.

Zmniejszone wydania faksymilowe trafiły do różnych instytucji (110 spośród 340 egzemplarzy otrzymały biblioteki, muzea, szkoły wyższe, a 100 – metropolia Kościoła Rzymskokatolickiego na Łotwie). Egzemplarz tego wydania otrzymał też pierwszy arcybiskup Mińska, Tadeusz Kondrusiewicz. 18 listopada 2015 r. w Bibliotece Narodowej Białorusi odbyła się prezentacja albumu. W 2017 r. dyrektor Biblioteki Narodowej Łotwy wraz z ambasadorem Łotwy na Białorusi Martinsem Virsisem i historykiem H. Somsem, pragną zwiedzić Postawy, by w rodzinnym mieście M. Przeździeckiej, zaprezentować faksymilia. Obecne wydanie jest dostępne także dla każdego, kogo fascynuje historia *Terra Mariana*.

W 2015 r. reprodukcję książki otrzymał ówczesny prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, Bronisław Komorowski. Dziękując „za przekazanie tego wyjątkowego dzieła”, zapowiedział, że znajdzie ono poczesne miejsce w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Podkreślił również wagę dalszego rozwoju relacji i współpracy między Polską a Łotwą, których genezy trzeba szukać w dawnych dziejach, o czym świadczy album *Terra Mariana*. Przyznał, że jego korzenie rodzinne sięgają terenów dzisiejszej Łotwy, niedaleko granicy z Litwą, w Kurnene, i wyraził radość z możliwości odwiedzenia tego miejsca (*Komorowski*).

Pierwsza prezentacja aktualnego wydania historycznego *Terra Mariana* z dopełniającą go księgą komentarzy odbyła się 27 kwietnia 2014 r. w nowym gmachu Biblioteki Narodowej Łotwy, w ramach imprezy „Na skrzyżowaniu tożsamości łotewskiej”, poświęconej kanonizacji dwóch papieży – Jana Pawła II (1920–2005) i Jana XXIII (1881–1963) (*Atvērs*, 2014).

Zakończenie

Historii nie można napisać od nowa i nie wszystko można w niej traktować w sposób jednoznaczny, ale warto szukać nowych, wspólnych punktów widzenia, wyciągać wnioski i wzbogacać historiografię europejską. Polska i Łotwa zawsze były ściśle połączone więzami społecznymi, kulturalnymi i rodzinnymi.

Album *Terra Mariana* w oryginale i w jego nowej postaci – faksymiliów – to zwierciadło przeszłości historycznej regionu bałtyckiego ze wszystkimi wydarzeniami politycznymi, religijnymi, kulturalnymi

od XII do XIX w. To opowieść o narodach zamieszkujących tereny dawnej Liwonii, zatem księga ta daje możliwość zrozumienia rozwoju tożsamości narodowej i może pomóc w znalezieniu własnych korzeni. Jednocześnie jako źródło informacyjne zachęca do dalszych naukowych badań. Mówiąc o oryginale, paradoksalnie mówimy o wydaniu faksymilowym, które jest jego odwzorowaniem ze względu na opracowanie artystyczne i treść. Wydanie faksymilowe wraz z komentarzami to nadanie temu pomnikowi przeszłości – udostępnionemu szerokiej społeczności – niejako „nowego życia”. Dzieło to jest niezmiennie przedmiotem zainteresowania naukowców (m.in. polskich): historyków, etnografów oraz badaczy heraldyki, numizmatyki i genealogii krajów bałtyckich. Mówiąc o roli albumu *Terra Mariana. 1186–1888*, będącego przykładem dziedzictwa materialnego, trzeba podkreślić jego wartość naukową i artystyczną dla historiografii i księgoznawstwa Łotwy, dającą podstawy do dalszych badań.

Literatura

- Atvērs unikālo albuma „Terra Mariana. 1186–1888” faksimilu (2014). Pobrane z: <http://www.la.lv/atvers-unikalo-albuma-terra-mariana-1186-1888-faksimilu/> (25.09.2016).
- Barkovska, G. (2009). „Terra Mariana” atkārtotās izdošanas priekšvēsture. *Bibliotēku pasaule*, (45), 72–76. Pobrane z: <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/162447.pdf>.
- Biernacki, A. Maria Przeddziecka. W: *iPSB. Internetowy Polski Słownik Biograficzny*. Pobrane z: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/maria-przeddziecka> (15.09.2016).
- Hukers, B.U. (2013). Albuma Terra Mariana. 1186–1888 vieta Baltijas un Eiropas historiogrāfijā. In: A. Levāns (red.), *Terra Mariana, 1186–1888 : albums un komentāri = Album und Kommentare = album and comments = album i komentarze = album ja kommentaarid* (s. 17–20). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka sadarbībā ar Vatikāna Apustulisko bibliotēku.
- Kaminska, R. (2013). Albuma Terra Mariana. 1186–1888 mākslinieciskā apdare un tās autori. In: A. Levāns (red.), *Terra Mariana, 1186–1888 : albums un komentāri = Album und Kommentare = album and comments = album i komentarze = album ja kommentaarid* (s. 28–30). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka sadarbībā ar Vatikāna Apustulisko bibliotēku.
- Komorowski otrzymał na Łotwie kopię książki „Terra Mariana”. Pobrane z: <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/komorowski-otrzymal-na-lotwie-kopie-ksiegi-terra-mariana/8zgp8f> (21.09.2016).

- Krzysztof Zajas. Pobrane z: <http://www.cash.polonistyka.uj.edu.pl/dr-hab.-krzysztof-zajas-prof.-uj> (21.09.2016).
- Levāns, A. (2013). Album Terra Mariana. 1186–1888. Aspekty poszukiwania bałtyckiej tożsamości katolickiej: zamysł i jego ocena. Podsumowanie artykułów wstępnych. In: A. Levāns (red.), *Terra Mariana, 1186–1888 : albums un komentāri = Album und Kommentare = album and comments = album i komentarze = album ja kommentaarid* (s. 44–47). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka sadarbībā ar Vatikāna Apustulisko bibliotēku.
- Manteuffel, G. (1902). *Notatki o dziejach wiary rzymsko-katolickiej w Rydze (1201–1901 r.)*. Warszawa: Wydawnictwo „Kroniki Rodzinnej”.
- Manteuffel, G. (2007). *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich : czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich), Estonii z Ozylią, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Ministru kabineta rīkojums Nr.358 no 2013.gada 30.jūlijā Par turpmāko rīcību ar Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Vatikāna Apustuliskās bibliotēkas kopizdevuma kultūrvēsturiskā albuma „Terra Mariana” faksimiliem un tā komentāriem (2013). *Latvijas Vēstnesis*, 149.
- Priede, A. (2013). Leo XIII – personība un pontifikāts. Biogrāfiska skice. In: A. Levāns (red.), *Terra Mariana, 1186–1888 : albums un komentāri = Album und Kommentare = album and comments = album i komentarze = album ja kommentaarid* (s. 13–16). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka sadarbībā ar Vatikāna Apustulisko bibliotēku.
- Rudevskis, J. (2006). Latvijas un Svētā Krēsla līgums: iedomātās bažas un realitāte. *Jurista Vārds*, (4), 1–7.
- Soms, H. (2013). Terra Mariana idejas īsa vēsture: personības, sociālā un politiskā motivācija. In: A. Levāns (red.), *Terra Mariana, 1186–1888 : albums un komentāri = Album und Kommentare = album and comments = album i komentarze = album ja kommentaarid* (s. 8–10). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka sadarbībā ar Vatikāna Apustulisko bibliotēku.
- Soms, H., Kaminska, R., Baltiņš, J., Levāns, A. (2013). Komentāri. In: A. Levāns (red.), *Terra Mariana, 1186–1888 : albums un komentāri = Album und Kommentare = album and comments = album i komentarze = album ja kommentaarid* (s. 55–315). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka sadarbībā ar Vatikāna Apustulisko bibliotēku.
- Zajas, K. (2007). Nieistniejoša kraina, zapomniany historyk. W: G. Mantuffel, *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich : czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich), Estonii z Ozylią, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej (VII-XXXI)*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Zdrada, J. (2005). *Historia Polski : 1795–1914*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Irena Moreino

Latvijas Nacionālā bibliotēka

e-mail: irena.moreino@lnb.lv

The *Terra Mariana* Book – a Brilliant Mirror of History and an Object of Research

Abstract: The article discusses the album entitled *Terra Mariana. 1186–1888*, of which a single copy was prepared and handed over to Pope Leo XIII by the Polish-German Baltic noblemen. The album is a source of information and an artistically crafted story about the history of Christianity in Livonia, and especially in Polish Livonia. The bulk of the article is devoted to the creators of the work, above all to Gustav Manteuffel. The article also presents the figures of the initiators of a 21st century facsimile edition, which along with a book of scholarly commentaries constitutes an undeniable contribution to the history and book science of Latvia. Reference was made to the common history of Latvia and Poland, and the work in question was presented as an object of further research.

Keywords: Book science. The history of Christianity. Leo XIII. Livonia. Manteuffel Gustaw. Polish Livonia. *Terra Mariana. 1186–1888*